

18 Οκτωβρίου 2016

Φυσικός νόμος, κοσμική δικαιοσύνη. Έχουν σχέση με την ηθική; (Κωνσταντίνα Γογγάκη, Επ. Καθηγήτρια Παν/μίου Αθηνών)

/ [Πεμπουσσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)

Όλα μετέχουν στην απόδοση της κοσμικής δικαιοσύνης πληρώνοντας

αναπόφευκτα για τις αδικίες τους στο πλήρωμα του χρόνου, σύμφωνα με τον αρχαίο Έλληνα φιλόσοφο, Αναξίμανδρο. Ο κόσμος νοείται, έτσι, σαν δημοκρατική πολιτεία, όπου τα μέλη της έχουν ίσα δικαιώματα. Ο κόσμος αποτελεί έναν αυτορρυθμιζόμενο οργανισμό, που διατηρείται σε ισορροπία μέσα από την ίδια τη φύση των αντίρροπων τάσεων που εμπεριέχει μέσα του.

Ο Αναξίμανδρος (610 π.Χ. – 547 π.Χ.), ο δεύτερος (μετά τον Θαλή και πριν από τον Αναξίμανη) φυσικός ή υλιστής φιλόσοφος ή φυσιολόγος της Ιωνίας, εισάγει ένα νέο μοντέλο κοσμογονικής αλλαγής, το οποίο αποτελεί μετάβαση από το παραδοσιακό γενεαλογικό στο μοντέρνο κοσμολογικό μοντέλο (G.S. Kirk – J.E. Raven – M. Schofield, 1983, 2nd). Η κοσμολογική ιδέα του Αναξίμανδρου συνίσταται στο ότι η Γη δεν επιπλέει στο νερό, αλλά είναι τοποθετημένη στο κέντρο του σύμπαντος και δεν έχει ανάγκη κανενός στηρίγματος, διότι απέχει εξίσου από όλα τα σημεία της ουράνιας περιφέρειας. Η ιδέα αυτή θεωρείται ως μια από τις πιο επαναστατικές και σαγηνευτικές στην ιστορία της ανθρώπινης σκέψης (K. Popper, 1963 1st). Ένα τέτοιο μοντέλο, που επιτρέπει τη σύλληψη ότι τα ουράνια σώματα θα μπορούσαν να περνούν κάτω από τη Γη, αποτέλεσε το άνοιγμα της πορείας προς την ελληνική αστρονομία (K. Popper, 1998) και προς τη λογική σκέψη (W.K.C. Guthrie, 1950).

Ο Αναξίμανδρος εξηγεί την δημιουργία του κόσμου εκκινώντας από το «άπειρο», ονομάζοντας έτσι εκείνο το οποίο η σύγχρονη φυσική ονομάζει «ενέργεια» ή, καλύτερα, υλοενέργεια. Στο άπειρο ο Μιλήσιος φιλόσοφος δεν αναγνωρίζει μόνο την πρωταρχική ύλη και την αρχική κατάσταση του κόσμου, αλλά και την αιτία της κοσμικής τάξης (P. Seligman, 1962). Το άπειρο είναι η μήτρα απ' την οποία προέρχονται τα πάντα, ενώ και σε αυτό επιστρέφουν όλα, φθειρόμενα, κλείνοντας δηλαδή τον κύκλο της ύπαρξής τους, όπως είναι αναγκαίο να γίνει.

Όλες, όμως, οι δυνάμεις που συμμετέχουν σ' αυτόν τον κοσμικό αγώνα – τον πιο μνημειακό ίσως αγώνα που δημιούργησε η φιλοσοφία στην απαρχή της ελληνικής σκέψης (Θ. Βεΐκος, 1991) – βρίσκονται σε συνεχή διαμάχη, ανταλλάσσοντας αδικίες και τιμωρίες, και δίνοντας μεταξύ τους αποζημιώσεις ανάλογες με τις ζημιές. Αυτό σημαίνει πως ο κοσμικός αγώνας είναι ασταμάτητος, ωστόσο δεν διεξάγεται άτακτα, αλλά υπάρχουν όρια στις τάσεις των αντιπάλων. Η τιμωρία και η επανόρθωση γίνονται αμοιβαία. Τα πράγματα που αδικούν το ένα το άλλο πρέπει να είναι ίσα, διαφορετικά μιν, αλλά συναφή. Πιθανόν πρόκειται για τις αντίθετες φυσικές ουσίες που συγκροτούν τον διαφοροποιημένο κόσμο.

Ο Αναξίμανδρος είναι ο πρώτος που χρησιμοποιεί καθαρά την έννοια της παραγωγής των αντιθέτων, επηρεασμένος από την παρατήρηση των κυριότερων εποχιακών αλλαγών, όπου η καλοκαιρινή ζέστη και ξηρασία φαίνεται να

συγκρούεται με το χειμωνιάτικο κρύο και τη βροχή. Η συνεχής εναλλαγή των αντίθετων ουσιών εξηγείται με μια δικαιοική μεταφορά, εμπνευσμένη από την ανθρώπινη κοινωνία: η υπεροχή μιας ουσίας εις βάρος της αντίθετής της είναι «αδικία», οπότε ακολουθεί η τίσις του «ενόχου». Με αυτή την ανθρωπομορφική μεταφορά ο Αναξίμανδρος εξηγεί το κίνητρο της συνεχούς και σταθερής αλλαγής. Η φράση του παραθέματος κατά την του χρόνου τάξιν υποδηλώνει μεταξύ άλλων και την ιδέα του χρονικού ορίου. Η αδικία του καλοκαιριού πρέπει να επανορθωθεί μέσα στο διάστημα του χειμώνα, η αδικία της νύχτας μέσα στο διάστημα της μέρας. Η προσωποποίηση του Χρόνου υποβάλλει την ιδέα ότι η επανόρθωση είναι αναπόδραστη.

Όλα μετέχουν στην απόδοση της κοσμικής δικαιοσύνης, πληρώνοντας αναπόφευκτα για τις αδικίες τους στο πλήρωμα του χρόνου. Ο κόσμος νοείται, έτσι, σαν δημοκρατική πολιτεία, όπου τα μέλη της έχουν ίσα δικαιώματα. Ο κόσμος αποτελεί έναν αυτορρυθμιζόμενο οργανισμό, που διατηρείται σε ισορροπία μέσα από την ίδια τη φύση των αντίρροπων τάσεων που εμπεριέχει μέσα του (D.W. Graham, 2006). Το άπειρο κυβερνά τα πάντα, καθώς τα περιβάλλει με την άχρονη παρουσία του, σε αντίθεση όμως με τη θεωρία του Arthur Schopenhauer που εξέθεσε ο Friedrich Nietzsche (1956), δεν λειτουργεί σαν δικαστής στις αντιδικίες των πραγμάτων, μια και αυτά είναι ικανά να τις διευθετούν από μόνα τους.

Το νέο μοντέλο κοσμογονικής αλλαγής που εισάγει ο Αναξίμανδρος θα κυριαρχήσει στις μετέπειτα κοσμολογικές συζητήσεις: όλες οι δυνάμεις που τώρα συνθέτουν τον κοσμικό αγώνα, τη γένεση και τη μεταλλαγή του σύμπαντος, ανάγονται σε μια πρωταρχική μήτρα από την οποία αποσπάστηκαν χάρη στην «αέναη κίνηση» (αίδιος κίνησις). Και καθώς αυτά βρίσκονται σε διαμάχη μεταξύ τους, είναι ανάγκη το πρωταρχικό, από το οποίο προέρχονται, να είναι κάτι άλλο, διαφορετικό. Η εξήγηση αυτή του Αριστοτέλη (Φυσικά, Γ 5, 204 b 22) δείχνει πως ο Αναξίμανδρος πρότεινε το άπειρο ως αρχή μέσα από μια ορισμένη θεώρηση της φύσης όλων των επιμέρους πραγμάτων: όλα είναι αντίθετα μεταξύ τους, πεπερασμένα στο χώρο και το χρόνο. Η αντιθετική φύση του παντός δείχνει ότι ο Αναξίμανδρος πρότεινε το άπειρο ως αρχή, χωρίς να συμπίπτει η έννοιά της με τη μαθηματική έννοια, αλλά ως «μια αχανή υλική μάζα, ή ένα αρχέγονο νεφέλωμα», απ' όπου γεννιούνται τα πάντα χωρίς αυτό να εξαντλείται. Το άπειρο αυτό είναι άφθαρτο και άναρχο, δεν πρόκειται να χαθεί, δεν έχει τέλος. Ό,τι γίνεται σήμερα θα χαθεί αύριο κι ό,τι χάνεται σήμερα θα γίνει αύριο. Ο κύκλος γένεσης και φθοράς αποτελεί εσωτερική υπόθεση των αντιθέτων που συγκροτούν τον κόσμο, είναι μια αιώνια διαδικασία.

Η σύλληψη του Αναξίμανδρου σχετικά με την αδικία και την τίσιν, έχει αναμφίβολα κοσμικό νόημα. Υπάρχει μία μορφή φυσικού νόμου, μια κοσμική δικαιοσύνη, που

εξασφαλίζει την ισορροπία μεταξύ των τεσσάρων κυρίαρχων στοιχείων, που συνεχώς αντιμάχονται εξαιτίας της διαφορετικής υφής τους (Σ. Θεοδοσίου, 2007). Μήπως, όμως, ο Αναξίμανδρος ήθελε, ταυτόχρονα, να στείλει και ένα ηθικό μήνυμα, που αφορά στη δικαιοσύνη του σύμπαντος (Θ. Βέϊκος, 1983); Πως όλα δηλαδή πληρώνονται εδώ, σε αυτό τον κόσμο, και πως τίποτε, επομένως, δεν παραγράφεται; Ολόκληρη αυτή η διαλεκτική της αδικίας και της τιμωρίας σημαίνει τον αναπόδραστο κύκλο της ανόδου και της πτώσεως, την παρουσία και την εξαφάνιση, το σάπισμα του ευωδιαστού καρπού, τον μαρασμό του ωραίου άνθους. Ο ήλιος του μεσημεριού θα χαθεί στις ροές της νύχτας, οι βοριάδες θα πληρώσουν τη νηνεμία, εκείνον που τον τραγούδησαν δεν υπάρχει αμφιβολία πως θα τον κλάψουν (Δ. Λιαντίνης, Homo Educandus, 1984). Ο έρωτας ο παράφορος θα καεί γρήγορα από την ίδια την έντασή του. Τελικά, δεν θα πεθάνει, παρά μόνο ό,τι δεν γεννήθηκε.

Εικοσιπέντε λέξεις απέμειναν από τα γραπτά του Αναξίμανδρου, ο οποίος μέσα από αυτές τις ελάχιστες λέξεις ατένισε τη δικαιοσύνη του σύμπαντος (Λιαντίνης, 1984). Ο άδικος άνθρωπος θα τιμωρηθεί. Θα πληρώσει για την αδικία. Είναι θέμα χρόνου. Η πορεία του κόσμου είναι κυκλική, τα πράγματα διανύουν τον κύκλο της ακμής και της παρακμής τους, καταλήγοντας αναγκαστικά εκεί απ' όπου ξεφύτρωσαν. Όλα όσα συνθέτουν τον κόσμο λειτουργούν πληρώνοντας το τίμημα για την επιλογή τους. Συνακόλουθα, τα πάντα συνθέτουν ένα δυναμικό σύστημα ισορροπίας, ένα σύνολο από αντίρροπες δυνάμεις που ανταλλάσσουν συνεχώς αδικίες και ανάλογες ικανοποιήσεις.

Μπορεί, άραγε, η παράσταση της δικαιοσύνης του Αναξίμανδρου να εφαρμοστεί στην περιοχή της ανθρώπινης πράξης; Είναι σαφές, ότι μπορεί, όταν, και μόνο όταν, ο άνθρωπος κατανοήσει ότι αποτελεί μια μικρογραφία του σύμπαντος.

Νοηματική περίληψη της εισήγησης “Η έννοια της κοσμικής δικαιοσύνης στον Αναξίμανδρο. Ο κοσμικός αγώνας”. της Κωνσταντίνας Γογγάκη, επ. Καθηγήτριας Φιλοσοφίας και Φιλοσοφίας του Αθλητισμού του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών στο 5ο Διεπιστημονικό Συνέδριο: “Φιλοσοφία και Κοσμολογία”

6η Συνεδρία: Κοσμολογικές θεωρίες στην αρχαιότητα – Προεδρείο: Ξενοφών Μουσάς, Παναγιώτης Παπασπύρου – Πέμπτη 20 Οκτωβρίου 2016, 09.30 – 09.50, Αμφιθέατρο AULA, Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Ζωγράφου.